HANS NIELSEN HAUGE

VERDENS
HELLIGE
SKRIFTER

HANS NIELSEN HAUGE

Tekster i utvalg

REDIGERT OG MED INNLEDENDE ESSAY AV
Dag Kullerud

OVERSATT AV
Dag Kullerud

BOKKLUBBEN 2012

Innhold

Innledende essay xi

DEL I
OPPRØRET 1

De hovmodiges fall 5
Fra *Betragtning over Verdens Daarlighed forfattet i 5 Capitler og sammenskrevet i Korthed af en lidet forsøgt og mindre Skriftlærd Dreng* (1796)

Forsvar mot innvendinger mot mitt skrift 43
Fra *Betragtning over Verdens Daarlighed*

Om Guds vesen, gjerninger og vilje 48
Fra *Forsøg til en Afhandling om Guds Viisdom* (1796)

Nektet å forlate fengselet 56
Fra *En Sandheds Bekiendelse om Saligheds Sag* (1798)

Prestene har gått i satans synagoge 62
Fra *De Eenfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke* (1798)

Fengselsbrev fra Hans Nielsen Hauge til hans fengslede brødre i Christiania tukthus – og til andre 72
Fra *Christendommens Lærdoms Grunde* (1800)

Debatter i pressen 77
Fra forskjellige aviser

En folkebevegelse blir til – utnevnelse av kvinner og menn som ledere 89
Fra *En Betænkning om den Rettroendes Samfund, Kald, Motstand og Fremme som den haver haft og haver, samt en Erindring eller Underretning, hvorledes den er eller skulle være* (1802)

DEL II 93
LA GJERNINGENE LYSE

Om handel 95
Fra *Christendommens Lærdoms Grunde, 1. hefte* (1800)

Noen ord til veiledning 97
Fra *Christendommens Lærdoms Grunde, 2. hefte* (1800)

Den rettskafne og hans fiender 105
Fra *Christendommens Lærdoms Grunde, 3. hefte* (1804)

DEL III 113
PREKENER

Fra *Den Christelige Lære* (1800) 115

DEL IV 161
MED TID TIL REFLEKSJON
– FRA DEN LANGE FENGSELSTIDEN

2. selvbiografi: Det åndelige gjennombrudd 163
Fra *Beskrivelse over det aandelige Livets Løb og Strid* (1804)

Diskusjon mellom en ikke troende, en troende og en som holder seg til overtro 177
Fra *Overbevisning om Vantroe og Overtroe, med Oplysning af det antagne for Rettroe* (1807)

3. selvbiografi: En kamp for en rettferdig sak 198
Fra *Et Sendebrev til fortrolige Christendommens Elskere der attraar at betænke alting til saadan Prøve at det beste beholdes* (fra fengselstiden)

Noen livsregler til veiledning 202
Fra *Grund-Regler* (1808)

Gud er kjærlighet 215
Fra *Opmærksomhed paa Evangeliums Hovedsum* (1809)

Om krig 218
Fra *Plan til Betænkning paa hva Grundvold Kierlighed og Fred til Menneskenes Lyksalighed skulde staa fast i Tiden* (fra fengselstiden)

Feil og utvendige skikker 221
Fra *Paamindelse til Eftertanke og Betænkning om den rette Vej, fornemmelig af Christi Lære og Exempel* (fra fengselstiden)

DEL V 223
OPPLYSNINGSMANNEN

4. selvbiografi: Reiser, arrestasjoner og møter med folk 225
Fra *Beskrivelse over Hans Nielsen Hauges Reiser, viktigste Hendelser og Tildragelser* (1816)

De rettskafne hjerter – Om religioner og om forvaltning av jord og eiendom 271
Fra *Betænkning til Religions Forening eller hvem der af de Rettroende ved Oplysning af Christi Moral eller Lyksaligheds Lære* (fra fengselstiden)

Om husarbeid og forvaltning av skog og mark 280
Fra *Indledning til virksomme Udøvelser af patriotiske Betænkninger* (1814)

Naturens muligheter 284

En tros bekjennelse 286
Fra *Reiser og viktigste Hendelser og Tildragelser, tredje del* (1816)

Merknader 289
Fra *Anmærkninger over de av mig udgivne … Skrifter …* (1816)

Testamentet 291

Litteratur 293

Pietist og opplysningsmann

MED HANS NIELSEN HAUGE vokste det frem en landsomfattende folkebevegelse på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Hauge tok en solid bit av statens makt og kontroll over religionen og overførte egenhendig myndighet til folket. Det førte til mange konfrontasjoner med øvrigheten, som på gården Graalum i Østfold. Mange mennesker kom for å høre ham tale. Det gjorde også to prester og fogden. Straks Hauge var ferdig, reiste sogneprest Stevelin Urdahl seg og forbød Hauge å holde møter som dette.

– Med hvilken rett forbyr du meg å formane mine medmennesker så lenge jeg holder meg til Guds ord? Har presten kanskje noe å bemerke i forhold til den rette lære?

Urdahl ignorerer Hauges spørsmål, og ber i stedet fogden, Johannes Radich, undervise de tilstedeværende om lovens bokstav.

– Forordningen av 13. januar 1741 (konventikkelplakaten) forbyr slike møter som dette, sier Radich.

– Her har jeg forordningen, sier Hauge og trekker

den opp av lommen, – jeg ber om at den blir opplest i sin helhet, så kan folk selv avgjøre hva loven sier!

Urdahl og Radich nekter ham det, og da blir det så mye uro i forsamlingen at øvrighetspersonene klokelig nok trekker seg bort.

Hans Nielsen Hauges opprør skjedde på den religiøse arenaen. Den omfattet hele eneveldet: I hver by og bygd var det kirker, og overalt var det embetsmenn som var satt til å styre og vokte dette området. Statskirken var med professor Berge Furres ord, kittet og limet i samfunnet. Det er én forklaring på hvorfor Hauges opprør fikk en eksplosiv kraft. På slutten av 1700-tallet var det en rekke sosiale opprør. Folk sultet. Disse opprørene forble lokale, mens Hauges virksomhet spredte seg raskt fra landsdel til landsdel. Han ble en fare for staten, ikke bare fordi han holdt møter og skrev med forakt om prestestanden, men også fordi han etter bare tre–fire års vandringer mer og mer fremsto som en leder for en bevegelse. Hauge og hans venner var ikke lenger en flokk bygdetullinger som svirret omkring som veps.

Han var en vekkelsespredikant og pietist med en pontoppidansk oppskrift: Kjære barn! Vil du ikke gjerne være lykkelig på jorden og bli salig i himmelen?

Hans inntreden og aktiviteter på den religiøse arenaen etterlater seg en linje i hans dramatiske liv.

I den andre hovedlinjen ser vi opplysningsmannen, en lærenem praktiker som både så naturens muligheter og

som visste å utvikle forskjellige næringer. Særlig skapte handelsvirksomheten hans strid. Den var en naturlig konsekvens av et mer generelt anliggende, nemlig viktigheten av at vennene gjorde nyttig arbeid til ære for Gud og for nesten. Arbeid var et avgjørende middel mot religiøs grubling og passivitet. Ved å drive med handel kunne Hauge og vennene skape arbeidsplasser og hjelpe fattige ut av en ørkesløs tilværelse. Det lå også en radikal og klart uttrykt sosial tanke bak dette engasjementet: Med kristne handelsmenn kunne de rikes overdådighet bli stanset.

Handelsborgerskapet i flere byer begynte etter hvert å mistenke Hauge-vennene for å handle med hverandre over hele landet, og at de nærmest utviklet et eget marked med spesielle priser. Det gikk rykter om at de hadde opprettet en hemmelig kasse, en hellig kasse, som alle var forpliktet til å innbetale til og som Hauge disponerte.

Dermed var Hans Nielsen Hauge blitt en fare for staten på også et annet vitalt område.

Han måtte stanses.

De to linjene står på et vis til hverandre som troen til troens frukter, og her er vi ved kjernen i hans budskap. Den beste måten sann tro kunne vises på, var gjennom dens frukter. La gjerningene lyse, gjentar han ofte.

Det interessante er at disse to linjene også representerer trekk ved hans personlighet. I barne- og ungdomstiden klarte han ikke helt å forene dem. Den religiøse Hauge var i konflikt med den dyktige praktikerens lyst til

å gjøre nytte av alt som kunne gi en ekstra slant og verdslig aktelse.

Barne- og ungdomsår

– Jeg ble født inn i denne strevfulle verden på gården Hauge på Rolvsøy i Thune sogn den 3. april 1771, skriver han, og det var ikke religiøst fromhetssnakk. Vi kan knapt forestille oss fattigdommen og nøden. De to første årene av hans liv var blant århundrets verste kriseår, da sykdommer som følge av sult, tok mange liv. Samtidig brøt det ut pest. Over ti prosent av bygdas innbyggere døde i 1773. Atmosfæren var dyster og ettertenksom. Det kan det være viktig å ta med seg i forståelse av religionen: jord, mat, fødsel, slit, sykdommer, død og Gud.

Han var ingen glad gutt, innesluttet og drømmende, men samtidig egenrådig, selvbevisst og retthaversk. Han forteller at han ikke var mer enn nær åtte år gammel da han vurderte å ta sitt eget liv som hevn over foreldrene. Oppdragelsen var strengt kristen, og etter dagens arbeid på gården samlet familien seg til kveldsandakt. Faren, Nils, tronet for enden av bordet og leste fra Skriften eller Luthers huspostill. Erik Pontoppidans forklaring *Sandhed til Gudfryktighed* og hans andaktsbok *Troens Speil*, hadde de også, likeså bøker av Johann Arndt, Jens D. Jersin og Heinrich Müller. Denne pietistiske påvirkningen preget Hauge og bidro utvilsomt til religiøst grubleri. I puberteten var det som om han svevde mellom himmel

og helvete: «saa gikk jeg og grundede meget paa Himmeriges og Helvedes Tilstand til jeg var 11 a 12 aar, da jeg var meget forvirret, dog altid holdt det hos mig selv, hvilket var saa meget verre, thi hadde nogen faaet det at vide, især min Fader, havde jeg nok faaet Trøst …» Da han litt etter holdt på å drukne i Glomma, ble han grepet av en helvetes sjeleangst, fordi han ikke hadde elsket Gud så mye som han burde. Tanken på å ende i helvete kom over ham som febertokter. Den religiøse inderligheten var som krukken i Sarepta, han kunne aldri bore dypt nok etter syndesmerten, og følte han ikke nok sorg over synden, var det et tegn på at han var på avveier overfor Gud.

På den annen side var han det vi i dag populært kaller en «handy man». Ved siden av å jobbe på gården og å være lensmannsdreng for broren, Ole, var han både snekker og smed, holdt bier og solgte honning, og drev småhandel med forskjellige ting. Han var ærgjerrig og skaffet seg rikdom i verden. I 1796, da han fikk sitt åndelige gjennombrudd og begynte å trykke bøker, hadde han samlet 300 riksdaler. Det var ingen liten sum for en forholdsvis fattig bondegutt: Omtrent en årslønn til en kapellan, mens en årslønn til en tjenestegutt lå på omkring 10 riksdaler.

Dermed øyner vi dobbeltheten i barne- og ungdomsårene. Spennet mellom åndelig grubling og higen etter materiell lykke ble til tider for stort. Legg til et lidenskapelig sinn, et krav om alt eller intet i hvert eneste gjøremål eller hver eneste tankes konsekvens, og vi forstår

bedre hvorfor han ble drevet fra side til side i sjelelivets rom.

Mot slutten av 1795 og i begynnelsen av 1796 arbeider han som slaktersvenn i Fredrikstad. Her møtte han verden. Hans nye omgangskrets var mennesker som gjerne tok seg en dram og som mente at gudelig lesning drev folk fra forstanden. Hauge beskytter seg ved å isolere seg. Søndagene bruker han mer og mer til å sitte for seg selv og lese i Bibelen, og i søvnløse netter tyr han til Davids salmer. I andres øyne er han skinnhellig, en av de falske som hever seg over alle andre. Han blir ledd av, mobbet, og det sies at han har gått fra forstanden. Hauge truer med å gå til søksmål, fordi han føler seg krenket og vil forsvare sin ære. Denne trangen til å gjenopprette egen ære skimtes for øvrig flere ganger i de følgende årene, tross kravet om at alt skulle være til Guds ære. Oppholdet i Fredrikstad avsluttes med at foreldrene ber ham komme hjem til gården. Kildene sier ikke noe om hvorfor. Det kan ha vært så prosaisk som at de trengte hjelp, men det kan også være at de var redd for ham. Ryktene gikk jo om ham. Han styrte mot en krise, samtidig som han drev litt forkynnervirksomhet, noe det var flere som gjorde i de egnene på den tiden.

En av disse var den avsatte presten Gerhard Seeberg.

Han var sogneprest i Tune fra 1778 og dermed i Hauges barne- og ungdomstid. Av kirkelig standpunkt var Seeberg herrnhuter. Denne retningen la vekt på den enkeltes

opplevelse av kristentroen. De staket ut sin egen kurs ved en monoton understreking av den lidende Frelsers kjærlighet, av «Jesu blod og sår». Den ubetingede og uforskyldte nåde ble fremhevet så sterkt at pietismens krav til botskamp kom i bakgrunnen. Det var en sentimental fromhet, og den slags kunne Hauge ikke noe med, hverken den gang eller senere. Han mente de stod i fare for å bli for selvsikre og for å synde på nåden. Motsatt mente Seeberg og hans tilhengere at Hauge var fariseisk, en lovlærer. I Hauges første bok, *Verdens Daarlighed*, ser vi hvor maktpåliggende det er for ham å ta avstand fra Seeberg og hans tilhengere.

Gerhard Seeberg var en embetsmann som misbrukte sin makt. Han kom i en rekke konflikter med befolkningen. Han kastet husmannsfolk ut av boligene, misbrukte fattigkassen og nektet å reise til døende for å gi dem en siste velsignelse dersom han mente at de likevel var på vei til helvete. Han saksøkte en godseier fordi han mente at godseieren ga for lite i høytidsoffer. Selvsagt tapte Seeberg saken i retten, som i sin dom sa blant annet dette: «Ingen andre enn herr Seeberg kunne få et så dårlig innfall som å taksere folk til alters og gjennom retten tvinge en i menigheten til årlig å ofre 12 riksdaler til sin sogneprest.» Det ble flere opprør mot ham, og etter hvert fikk også myndighetene nok av ham. Han ble først suspendert og så endelig avsatt ved dom i 1795.

Seeberg nektet imidlertid å flytte fra presteboligen og startet derfra en slags frimenighet med noen til-

hengere. En direkte foranledning til Hauges forvandling våren 1796 var en konfrontasjon mellom Hauge og Seeberg.

Det åndelige gjennombrudd

Den første boken, *Verdens Daarlighed*, starter med dette oppgjøret. Hauge gjengir her et brev han har sendt til Seeberg. Det beskriver hvordan Hauge og noen andre hadde oppsøkt den avsatte presten, fordi denne skal ha omtalt sin skjebne med ordene om at «han lider uskyldig som Kristus». Slikt er hovmod, og det ville de fortelle ham. De ble avvist i døren og fikk ikke snakke med ham. Derfor skrev Hauge dette brevet. Boken åpner altså med et angrep på presten Seeberg, for så i neste åndedrett å begrunne hvorfor han, tross stand, må ta på seg læreembetet.

Hva har så dette å gjøre med åndsopplevelsen 5. april 1796?

Tidligere historieskriving har skildret denne opplevelsen nærmest som en ferdigpakke fra Vårherre. Dermed er dramatikken i det religiøse klimaet blitt borte. Brevets plassering i den boken som ble starten på hans livsverk, er også talende. Slik jeg tolker opplevelsen, finner vi nøkkelordene i den salmen han synger mens han arbeider på åkeren: «Meg og hva mitt er, jeg gjerne vil miste, når du alene i sjelen må bo, og seg på døren må liste hva som forstyrrer min inderlig ro.»

Møtet med Seebergs hovmod ble også et møte med

eget hovmod. Formaningen gjaldt også ham selv, og formaningens tilskyndelse finner vi hos profeten Esekiels tredje kapittel, 18. vers: «Når jeg sier til den urettferdige: 'Du skal visselig dø' og du ikke advarer ham, ikke taler slik at han blir advart mot sin urette vei så han kan leve, da skal den urettferdige dø for sin synd. Og hans blod skal jeg kreve av din hånd.» Hauge siterer ofte dette verset i sine skrifter. Han er klar over at det først og fremst gjelder lærerne, det vil si prestene, men legger til at det gjelder alle, også ham selv, for Lukas skriver at når du vender om, da styrk dine brødre.

Mot denne bakgrunnen er det ikke utenkelig at oppgjøret med Seeberg kan ha bidratt til en både åndelig og sjelelig forløsning, som han fant ord for. Det er brukt forskjellige ord om denne opplevelsen, som er behørig dissekert i teologenes laboratorier. Hauge omtaler den både som en omvendelse og en gjenfødelse. Flere kirkehistorikere kaller det for et åndelig gjennombrudd, fordi han med sin bakgrunn hele tiden hadde vært kristen. Det er mer snakk om en modningsprosess. Dette harmonerer for så vidt mer med min tolkning også. Et forsøk på å gi naturlige forklaringer innebærer ikke nødvendigvis at det gudgitte blir borte.

Det interessante er at han ikke forteller om opplevelsen i sitt første selvbiografiske skrift, «Løbebanen», som står i *Verdens Daarlighed*. Det skjer først i senere skrifter. Han begrunner det blant annet med at det som skjedde var en helligdom han ikke kunne kaste for hundene. Dessuten var han opptatt av at en omvendelse ikke er lik

for alle. Derfor ønsket han ikke at hans egen skulle danne mønster.

I denne bokens fjerde del er det tatt inn to tekster med hans egen beskrivelse. En er skrevet i fengselet i Hokksund i 1804, og en fra boken *Om religiøse Følelser og deres Værd*, 1817. Skildringene vitner om en ekstatisk opplevelse. Hans sinn ble så oppløftet til Gud at han ikke sanset seg, han var som utenfor seg selv. I sin kjerne er de to tekstene forholdsvis like, men forskjellige i sin detaljrikdom.

En grunn til at han likevel fant det riktig å fortelle, var Paulus' beretning om det som skjedde med ham.

Angrepet på prestestanden og kallet

I boken *Beskrivelse over Hans Nielsen Hauges Reiser, viktigste Hendelser og Tildragelser*, 1816, forteller Hauge om livet etter 1796. Mens han i de andre selvbiografiske skriftene for det meste er opptatt av sin åndelige og sjelelige tilstand og utvikling, tar denne boken mer for seg det som har skjedd i hans dramatiske liv med arrestasjoner, fengselsopphold og konflikter med myndighetspersoner, samtidig som den rommer skildringer av folkets skikker og levevis, og ikke minst iakttakelser av naturens muligheter, som da han passerte Rana i 1803 og noterte seg at her kan det nok bygges et jernverk med tid og stunder.

I og med at den boken er såpass grundig gjengitt her, velger jeg heller enn det biografiske å ta for meg noen temaer videre i denne introduksjonen.